

İnanç-Kültür İlişkisi ve Türk Kültürü Açısından Değerlendirilmesi*

H. Ömer ÖZDEN**

ABSTRACT

There is connection between religions belief and culture. Religion is effective in to be formed and developing of culture in same time also culture is effective understanding and to give meaning to religion.

If between culture and religion is harmony, then this two subject can be together.

KEYWORDS: *Culture, Religion, Turkish Culture, Belief, Culture and Religion.*

Kültür

Diğer varlıklar gibi tabiatın ayrılmaz bir parçası olan insan, algılarını değerlendirip karşılaştırma, analiz ve sentezler yoluyla soyutlamalar yapması, çeşitli kategoriler kullanarak tek tek kelimelerden kavramlara ulaşmasıyla diğer canlılardan farklıdır. İnsan, en önemli ayırımı olan düşünme özelliğiyle zihinsel faaliyetlerde bulunur, Platon'un ifadesiyle "toplum düzeni"¹ içinde yaşayarak Aristo'nun deyişiyle "siyasal canlı"² haline gelir ve dolayısıyla da hem kendi cinsinden varlıklarla, hem kendinden farklı varlıklarla, hem de doğrudan doğruya doğayla iletişim kurabilir, bütün bunlar sonucunda da 'kültürel varlık' haline gelir. O halde insan, düşünceden yola çıkarak kültür meydana getirebilen bir varlıktır. Öyleyse kültürel varlık olmak ne demektir?

İnsan türünün yakın cinsi olan hayvanlar, her şeyi içgüdüsel olarak yaptıkları için insandan başka canlıların, içgüdüsel olarak ürettiklerini kültür çerçevesi içinde değerlendiremeyiz. Bunlar kültür olmadığı gibi, insanın doğal olarak yapmak zorunda olduğu davranışlarıyla, irade dışı hareketlerinin sonuçlarını da kültür kapsamı içerisine alamayız. İnsanın uyuması, uyanması, çocuk sahibi olması gibi doğal durumlar, kültür kapsamı içerisinde değeren-

* Bu makale, 11.Ekim ve 13.Ekim 2004'de Artvin'in Ardanuç ve Şavşat ilçelerinde sunduğum "Dinî İnanç ve Kültür" isimli konferans ile 13 Nisan 2004 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı Erzurum Mehmet Nuri Yılmaz (Dadaşkent) Eğitim Merkezi'nde sunduğum "Kültürel Mirasın Yorumlanması ve Değerlendirilmesinde Dinin Yeri" isimli konferansların geliştirilmiş şeklidir.

** **Doç. Dr.**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı.

1 Platon, Devlet, Çeviren: Sebahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, 369 b,c.

2 Aristoteles, Politika, Çeviren: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul, 2000, s. 9.

dirilemez. Yani kültür, “biyolojik kalıtım yoluyla elde edilmez, öğrenilir.”³ O halde, insanın sadece duygu, düşünce, akıl, zevk, tecrübe vb. ile elde ettiği, kendi isteği ile ortaya koyduğu bilinçli yapıp etmeler, davranışlar, faaliyetler ve bunların sonucunda elde edilen ürünler için kültür terimini kullanabiliriz. Başka türlü ifade edecek olursak kültür, insanın doğuştan getirdiği bir özellik olmayıp, yaşadıklarından, öğrendiklerinden ve tecrübelerinden elde ettiği bilgi birikiminin hayata aktarılması demektir. Canlılar arasında bunu ancak, insan başarabilmektedir. Bu bakımdan yalnızca insan, ‘kültürel varlık’tır.

İnsanı kültürel varlık yapan, sadece duygu ve düşünceleri çerçevesindeki bilinçli hareketleri de değildir; bunların yanında, değer alanları oluşturmaktadır. Bu değer alanlarını oluşturan da yine insanın kendisidir. Buradaki değer, insanın aklını, duygu ve düşüncelerini, inancını, zevkini, hayallerini ve bilgisini kullanarak ortaya koyduğu yapıp-etmeleri ve eylemlerinden elde ettiği tüm maddi ve manevi ürünler ve bunlara yüklediği anlamları taşımaktadır. Demek ki insan, Aristo’nun da belirttiği gibi ellerini kullanarak ürettiği maddi veya manevi değerlerle bir kültür varlığı olmaktadır.⁴

Bu açıklamalar dikkate alındığında kültürün, insanın bütün bir hayatını, kendisi ve çevresiyle ilgili olan her şeyi kapsadığı görülmektedir. İnsan hayatının her safhası ile ilgili bir kavram olduğundan dolayı da tek bir tanımından söz etmek mümkün olmadığı gibi, kapsayıcı bir tanımını vermek de kolay görünmemektedir. Bu tanımlama zorluğu, kültürün, birçok bilim dalının ilgi alanına girmesine bağlı olabileceği gibi, çerçeve bir kavram olmasından da kaynaklanabilir. Çerçeve kavramların içi zor doldurulduğu için subjektif nitelikli olmaktan da uzak değildirler. Bu bakımdan her kültür tarifi, hem eksiktir, hem de herkesin kabul edebileceği, genel-geçer nitelikli değildir.

Bu zorluklarına rağmen, kültürle ilgilenen her bilim adamı, konuya kendi bakış açısından bir tanım yapmaktan da sakinmemiş ve düşüncelerini bu tanım doğrultusunda geliştirmiştir. Dolayısıyla kültürün, değişik bilim dallarına göre yapılmış birçok tanımı bulunmaktadır.⁵ Burada Haviland’ın, “uygulandıkları takdirde üyelerinin uygun ve kabul edilebilir saydığı eylemler yelpazesinde yer alabilen davranışlar üretebilen kurallar ve standartlar kümesidir”⁶ şeklindeki kültür tanımıyla, Mümtaz Turhan’ın kültürü, konumuz açısından belirleyici nitelikte olduğunu söyleyebileceğimiz, bir toplumun sahip olduğu maddi ve manevi değerlerden meydana gelen ve toplumda var olan her tür bilgi, ilgiler, alışkanlıklar, değer ölçüleri, genel tutum, görüş ve zihniyet ile her tür davranış biçimini içine alan bir bütün⁷ tarzındaki değerlendirilmesine yer vermek yeterli olacaktır.

3 Haviland, William A., Kültürel Antropoloji, Çeviren: Hüsamettin İnaç-Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s. 71.

4 Birand, Kamran, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 83.

5 Tanımlar için bkz. Turhan, Mümtaz, Kültür Değişmeleri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 36-38.

6 Haviland, Kültürel Antropoloji, s. 64.

7 Turhan, Kültür Değişmeleri, s. 48.

Buraya kadarki ifadeleri dikkate aldığımız zaman kültürün “hayatı yaşanmaya değer yapan şey”⁸ olduğu görülmektedir. Erol Güngör’ün de belirttiği gibi “kültür, bir inançlar, his ve heyecanlar bütünüdür.”⁹ Bu bakımdan kültür, yaşanan hayatla iç içedir; hayatın her alanıyla ilgilidir ve en önemli kültür, insana hazır olarak sunulmamış, aksine insan tarafından oluşturulmuştur. Kültür, insana hazır verilmiş bir olgu değildir. Fakat insan, tabiat da dâhil olmak üzere kendisine verilen her şeye kendi duygu ve düşüncelerini katmak ve onları işlemekle kültürü meydana getirir. Bu da insanın tek başına yapabileceği bir iş değildir. İnsan, toplumsal bir varlık olduğu için kültürü, toplum içerisinde bulmaktayız. O halde kültür, bütünlüğü içinde bakılrsa toplumun belli bir kesimi tarafından değil, o toplumun tamamı tarafından oluşturulmaktadır. Başka türlü ifade edecek olursak “kültür, paylaşılan idealler, değerler ve davranış standartlarıdır; bireyin eylemlerini gruplar için anlaşılır kılan ortak belirleyicidir.”¹⁰ Böyle olduğu için de kültür, toplumu ve bireyi olgunlaştıran onlara kişilik kazandıran bir olgudur.¹¹ Toplum içerisinde yaşayan fertler, tabiatı yaşanır hale getiren değerleri üretmekte ve böylece hayatı anlamlandırmaktadır. İşte bu anlamlandırılmış ve yaşanabilir hale gelmiş hayatın değerlerinin hepsine birden kültür adı verilmektedir.

Öyleyse burada şu soruyu sormak gerekiyor: Acaba hayatı anlamlı hale getiren bu değerler nelerdir? Ziya Gökalp’in “hars (kültür), yalnız bir milletin dinî, ahlakî, hukukî, muakalevî, bedîî, iktisadî ve fennî hayatlarının ahenkdar bir mecmuasıdır”¹² tarzındaki kültür tanımına baktığımızda, kültür içerisinde ele alınan ve hayatı anlamlı hale getiren değerlerin, din, ahlâk, hukuk, düşünce, estetik, dil, ekonomi ve teknikten meydana geldiği görülmektedir. Bu alanlar ve Necati Öner’in kültüre ilişkin “insanın varolanlar hakkında, hangi yolla olursa olsun edindiği bilgiler ve bu bilgilerle dayanılarak ortaya koyduğu eser ve davranışlar”¹³ bütünü olduğu tespiti dikkate alındığında, kültürün aynı zamanda bir bilgi birikimi olduğu da rahatlıkla anlaşılmaktadır. Yine kültürü oluşturan unsurlara bakıldığında, bu unsurların milletlerin oluşumunda nasıl etkili olabileceği ve milletlerin hangi noktalarda birbirlerinden ayrılabilceği de görülebilmektedir. Buna göre bir topluluğa millet diyebilmek için yukarıda belirttiklerimizin yanında sözlü ve yazılı edebiyat, örf, adet, gelenek, görenek ve musıkî gibi değerlerin de o topluluk tarafından kendine özgü bir tarzda işlenmesine ihtiyaç vardır.¹⁴ Bu alanlar

8 Eliot, Thomas Stearns, Kültür Üzerine Düşünceler, Çeviren: Sevim Kantarcıoğlu, Ankara, 1987, s. 19.

9 Güngör, Erol, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1989, s. 15.

10 Haviland, Kültürel Antropoloji, s. 65.

11 Bkz. Haviland, age, s. 163 vd.

12 Gökalp, Ziya, Türkçülüğün Esasları, M.E.B. Yayınları, Yayıma Hazırlayan: Mehmet Kaplan, İstanbul, 1976, s. 25.

13 Öner, Necati, “Kültür”, Felsefe Dünyası Dergisi, Türk Felsefe Derneği Yayını, Sayı: 2, Ankara, 1991, s. 2.

14 Bu değerler için bkz. Gökalp, Türkçülüğün Esasları, s. 25, 96; Kaplan, Mehmet, Türk Mille-

da geliştirilen davranış, eser ve uygulamalar, o topluluğu millet haline getiren ve kültürde esas olan bilgi birikiminin yansımalarıdır. Kültür, sözü edilen alanlarla birebir ilişkili olup, insanların bir araya gelerek oluşturdukları ortak duygu, düşünce, davranış ve tutumlardan meydana gelmekte ve bu da milletleri birbirinden ayıran vasıflar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kültür, nesilden nesile aktararak gelen, dolayısıyla da kolaylıkla meydana getirilemeyen bir süreç, bir miras olduğu içindir ki dünyaya gelen her çocuk, hangi kültürde doğuyorsa, doğal olarak o kültürün değerlerini öğrenerek büyümeye başlamakta ve o kültürü yavaş yavaş özümsemektedir. Bu hususla ilgili olarak Hz. Muhammet (S) de "her doğan çocuk inanmaya müsait olarak yaratılmıştır. Anne ve babası onu sonradan Hıristiyan, Musevî veya Müslüman yapar"¹⁵ demektedir. Bu, şu demektir: İnsan, sadece inanma yeteneğini doğuştan getirir; fakat çocuk, hangi kültür ortamında meydana gelirse o kültürün mensubu olur. Davranışlarını, ahlâkî yapısını, düşünme aktarlarını, inançlarını, icatlarını, sanat eserlerini ve duygularını hep solukladığı kültüre göre şekillendirir. Bunu yaparken hiç zorlanmaz; çünkü insan neyi görür, neyi duyarsa onu uygular ve kendine göre bir kişilik oluşturur. İnsanların farklı kişiliklerde bulunmaları gibi milletler de birbirlerinden, sahip oldukları kültürel özelliklerle ayrılmaktadır. İşte bu yüzden kültür, milletin kişiliği olarak kabul edilebilir. Bu kişilik, tarih ve toplumsal gelişme süreci içerisinde, elde bulunan maddi ve manevi değerlerin çoğunlukla doğal yollarla işlenmesiyle ve bunların sonraki nesillere aktarılmasıyla yavaş yavaş oluşmaktadır. Ancak kültür etkileşimleri ve değişimleri de inkâr olunamayacağına göre kültürlerin oluşumunda yapaylıklar da görülebilir.

Her toplum, kendi yapısına uygun kültürel özellikler geliştirir. Kendine göre bir sanat, kendine ait bir dil, kendine göre ahlâk, felsefe, hukuk ve din benimser. Kuşkusuz bunlar, her toplumda bulunan, genel esasları itibarıyla evrensel boyutlu olan unsurlardır. Ancak bunların her toplumdaki yansımaları farklı farklıdır ve kendine özgüdür. Milletleri birbirinden ayıran nokta da, bu özgü kültürdür. Buna millî kültür de diyebiliriz.

Din

Bir topluluğu millet yapan ve onu diğerlerinden ayıran birçok asli kültür unsurlarından biri de dindir. Kültür gibi dinin de birçok tanımı bulunmakta birlikte¹⁶ dinin şöyle bir tanımını yapabilmemiz mümkündür:

Din, var olmamasının düşünülmesinden çelişki doğan doğaüstü varlığın tüm evreni idare ettiğini bildiren ve ona mutlak olarak inanmayı ve itaat etmeyi emreden, insanların kendi akıl, istek ve arzularıyla iyi olan şeylere yönelmelerini isteyen, bu inançlar ve iyi şeyler doğrultusunda davranışlar ge-

tinin Kültürel Değerleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987s. 9 vd.; Kaplan, Mehmet, Kültür ve Dil, Dergah Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 1992, s. 10 vd.

15 Müslim, Sahîh, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Kitâbu'l-Kader, hadis no: 25.

16 Dinin değişik tanımları için bkz: Küçük, Abdurrahman-Tümer, Günay, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, II. Baskı, Ankara, 1997, s. 6-8.

liştirmeyi öneren, bütün bunların yapılması sonucunda da insanlara mutluluk vadeden bir kurallar ve kurumlar sistemidir.

Din, insan için vardır; ancak kaynağı insan değil, Yüce Varlık'tır. Dinin kaynağının tabiat güçleri ve insanın belli bir takım kaygıları olarak gösterildiği ilkel dinlerde de, kaynağı bizzat Yaratıcı olan ilahî yani yüksek dinlerde de mutlaka bir Yüce Varlık bulunmaktadır. Her iki durumda da insanüstü varlık söz konusu olduğu için, dinde asıl olan inanmadır.

Din, inanmanın yanına ibadetler de koyarak insanlara sorumluluk yüklemekte, bu sorumluluğun yani inandığı değerler doğrultusunda yaşaması karşılığında da insanlara dünyada ve ahirette mutlu olacaklarını vaat etmektedir. Üstelik ahiretteki mutluluğun sonsuzluğundan, hiç bitmeyeceğinden söz etmektedir.

Din, tek başına bir insana değil, topluluğa gönderilmiş olan bir olgudur. Her ferдин, bireysel çabaların ötesinde toplumsal faydaları gözetebilecek duygular edinmesinde dinin de büyük rolü bulunmaktadır. Din, topluluğun millet halini almasında, millî niteliklerin belirlenmesinde yapıcı ve tayin edici görevler üstlenmiştir. Bu konuda Yahya Kemal, "milletlerin tekevvinde başlıca âmil, dindir"¹⁷ ifadesiyle hem diğer kültürel unsurlar arasında dinin, ortak değer oluşturmada ne kadar etkili olduğuna önemli bir vurguda bulunmakta, hem de dinin kültürün gelişmesindeki katkısına işaret etmektedir. Çünkü dinin birleştiricilik vasfı bulunmaktadır. Bu nokta da dikkate alınarak, "din, fertleri mukaddes duygu ve itiyatlarla birleştirerek hem millî vicdanı meydana getiren bir amil, hem de cemiyetin yükselmesi ve tekâmülü için gerekli olan bir müessesedir"¹⁸ tarzında bir tanım yapılmıştır.

Bu anlayışa göre din de içinde bulunduğumuz dünyanın anlamlandırılması çabasından ibarettir. Çünkü insan, yalnızca maddi değerlerle değil, aynı zamanda manevî dünyasıyla anlamını bulur. Varlıklar arasında inanan tek varlık, insandır. Bu inancına göre kültürel değerler oluşturan yegâne varlık da insandır.

Kültür-Din İlgisi

Bir taraftan dini anlayış biçimimiz dünyayı anlamlandırmamıza yardımcı olurken, bir yandan da dünyayı algılayışımız, dini anlamamızı ve din anlayışımızı şekillendirmektedir. Çünkü "insanın anlam dünyası ile kültür arasında vazgeçilmez türden bir ilişki vardır. Bir taraftan insanın anlam dünyası, büyük çapta kültürü tarafından şekillendirilirken öbür taraftan da insan, kültürü değiştirme kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla insanın anlam dünyasını şekillendiren ve insanî yaratıcılığın bir ürünü olan kültür alanı, yeniden şekillendirilmeye de açık bir alandır."¹⁹ Başka ifadeyle dini anlayışımız kültürün gelişmesinde ve dünyayı anlamlandırmamızda etkili olurken, kültür

17 Yahya Kemal, Mektuplar Makaleler, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1990, s. 125.

18 Akseki, A. Hamdi, İslâm Dini, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 27. Baskı, Ankara, 1976, s. 8.
19 Kılıç, Recep, "Yahya Kemal'de Din-Kültür İlişkisi", 4.Kasım.1998'de Türk Ocakları Genel

de dini yorumlandırmamızda ve onu, yaşadığımız hayata aktararak yaşanabilir hale getirmemizde önemli katkılar sağlamaktadır.

Kültürün geliştirilmesinde dine, dinin anlamlandırılıp yaşanabilir hale getirilmesinde de kültüre önemli görevler düştüğüne göre, dini kültürden, kültürü de dinden soyutlamak pek mümkün görünmemektedir. Aradaki tek fark, kültürün duygu dünyasına dayalı olarak insanlar tarafından oluşturulması, dinin ise Tanrı tarafından gönderilmiş olmasıdır. Dolayısıyla kültür, insanın kendisine verilmiş olan dünyayı, duygularını, inançlarını kullanarak anlamlandırması, şekillendirmesi ve kendine uygun hale getirmesinden ibarettir. O halde kültür ile din arasında nasıl bir ilgi kurulabilir?

Kültür ile dinin birbirini etkilemede hangisinin diğerinden daha baskın olduğu konusunda tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Kimileri kültürü üst değer olarak anlayıp din de dâhil olmak üzere tüm değerleri kültürün alt yapısı olarak görürken, kimileri de dinin kültürü oluşturduğunu kabul etmektedir.

Kültürün dinden doğduğu yolundaki düşünce, insanlığın hiçbir döneminde dinden uzak olmadığı²⁰ yolundaki düşünceyi de desteklemektedir. Bilindiği üzere ilahi dinlerde ve doğal olarak İslâm inancında ilk insan olarak kabul edilen Adem'in, aynı zamanda ilk peygamber olduğuna inanılmaktadır. Bu anlayışa göre din, insanla beraber var olan bir olgudur. Nitekim bir Fransız filozofu olan H. Bergson, "Geçmişte olduğu gibi bugün de ilimsiz, sanatsız, felsefesiz cemiyet vardır. Fakat dinsiz bir cemiyet asla..."²¹ demektedir. Ancak şunu da hemen ilave etmek gerekir ki din bir toplumu nasıl ayakta tutuyorsa, bilim, teknik, sanat, felsefe... kısacası bunların içinde bulunduğu kültür bulunmadan da bir topluluğa millet denilemez. Sanat, felsefe ve bilimden destek almayan bir dinin, topluma verebileceği çok fazla bir şey olmasa gerektir. Bu kurumların desteğini alan bir din ancak medeniyet oluşmasına yön verebilir. Nitekim İslam dininin bilim, sanat ve felsefeye verdiği önem, Orta Çağ'da büyük bir İslam Medeniyeti'nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aynı dönemde Hıristiyanlık dinine inanan Batılılar, medeni olmayan karanlık bir dönem geçirmişlerdir. Batı dünyası, yeniden yapılanma dönemi olan Rönesans'la birlikte inançlarını bilim, sanat ve felsefeyle güçlendirmişler ve ilerlemeye de başlamışlardır. Bilim, sanat ve felsefeden uzaklaşan dini anlayışların ise, kurulmuş ve gelişmiş medeniyetleri bile gerilemiştir. Bunun açık örneği de 16. yy'dan itibaren İslam medeniyetindeki duraklama ve gerilemedir. Buna göre herhangi bir dine veya inanca sahip olmayan toplum bulunmayacağı gibi sanatı, bilimi ve felsefesi bulunmayan toplumlar da fazla yaşayamaz, çökerler. Nitekim bu konuda M. Kemal Atatürk de "bir milleti

Merkezi tarafından Ankara'da yapılan "Ölümünün 40. Yılı Münasebetiyle Türk Kimliği ve Yahya Kemal Sempozyumu"nda sunulan bildiri metni, Bildiri metinlerini yayına hazırlayan: Yücel Hacıoğlu, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999, s. 88.

20 Sarıçioğlu, Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, İstanbul, 1983, s. 13.

21 Bergson, Ahlâk İle Dinin İki Kaynağı, Çeviren: Mehmet Karasan, MEB. Yayınları, İstanbul, 1967, s 123.

yaşatmak için bir takım temeller lazımdır... bu temellerin en mühimlerinden biri sanattır. Bir millet sanattan ve sanatkârdan mahrumsa, tam bir hayata sahip olmaz... Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş olur"²² ifadesiyle sanatın; "Dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki yol gösterici ilimdir, fendir"²³ derken de bilimin önemine dikkat çekmektedir. Felsefe de bilimin adeta öncüsüdür. Dolayısıyla da bunlar olmaksızın toplumlar varlıklarını devam ettirseler bile kendi ayakları, kendi değerleri üzerinde duramaz, bağımsız olamazlar.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi dinler, Tanrı tarafından gönderilmiş, kaynağı ilahi olan dinlerdir. Diğer dinlerin kaynağı da aslında aynıdır. Ancak onlar ya doğrudan doğruya ilahî kaynak tarafından gönderilmişler, ilahi dinler taklit edilerek oluşturulmuşlardır;²⁴ veya kaynaktan uzaklaşıldığı için Tanrı tarafından gönderildiği unutulmuş ve bir takım benzer inançlar hatırlanmaya çalışılarak yeni bir din ve ibadet anlayışı geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dinlerden bir kısmında Tanrı kavramına yer olmadığı için (Konfüçyanizm, Budizm gibi) bunlara da "Tanrısız dinler" adı verilebilir.²⁵

Dinde asıl olan inanma ve bağlanma olduğuna ve bu inanmanın içinde umutlar, beklentiler bulunduğu göre inanç, insanın her türlü yapıp-etmesini etkiler. Dolayısıyla insanın başarılarında da, başarısızlıklarında da inancın önemli bir payı vardır. İşte dinin kültürle olan ilişkisi de bu noktada ortaya çıkar. Her toplum, inandığı din doğrultusunda kültürel değerler üretir. Zira din, kimi araştırmacılara göre felsefeden de, ahlaktan da dolayısıyla kültürden de eskidir. Hatta dinin bunların hepsine kaynaklık ettiğini söyleyenler de vardır. Bu anlamda bir kültür araştırmacısı olan Thomas Stearns Eliot, oldukça iddialı bir ifadeyle "kültür, aslında herhangi bir toplumun dininin vücut bulmuş şeklidir"²⁶ demektedir. Hatta Eliot, bir milletin mensubu olduğu dinin ortadan kalkması durumunda, o milletin sahip olduğu kültürün de ortadan kalkacağını kabul etmektedir.

Buna göre dinle kültür arasında son derece yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bundan dolayı dinde meydana gelebilecek her değişiklik, mutlaka kültürde de kendini gösterir. Eliot, bu anlayışı savunurken, Avrupa kültürünün, köklerini tamamen Hıristiyanlıktan aldığını kabul ettiğinden dolayı, sözgelişi Hıristiyanlığın ortadan kalktığı varsayılacak olsa, Avrupa kültürünün de ortadan kalkacağını iddia etmektedir.²⁷

22 Evsile, Mehmet, Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinin Konular İndeksi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 99.

23 Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.140.

24 Korlaelçi, Murtaza, "Din-Kültür İlişkisi", Felsefe Dünyası, Sayı. 8, Ankara, 1993, s. 37.

25 Elmalı, Osman, "Bazı Tanrısız Dinler Örneklemeyle Etik Yaptırım Üzerine", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2004, c. 3, sayı. 1, s. 181-191.

26 Eliot, T. S. Kültür Üzerine Düşünceler, s. 20.

27 Eliot, age, s. 135-136.

Öyleyse buradan şu sonuca ulaşmak mümkündür: Her millet, kendisine uygun bir din seçmiştir; Avrupalılar kendi millî yapılarına uygun olan Hıristiyanlığı benimsedikleri için Avrupa kültürü Hıristiyanlıkla orantılı olduğu gibi, İslâmiyet'i seçen milletlerin kültürleri de İslâm dini ile doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla bizim kültürümüz olan Türk kültürü de, seçmiş olduğumuz İslâm dini ile bir bütünlük oluşturmaktadır.

Konunun bundan sonraki kısmını Türk kültürü açısından ele alacağımızdan dolayı, öncelikle kısaca eski Türk dininden (Geleneksel Türk Dini) söz ederek, bu din ile İslamiyet arasındaki benzerliklere değinmek ve sonra da kültür-din etkileşiminden yine Türk kültürünü esas alarak Türklük ve İslâmiyet arasındaki organik bağdan örnekler vermeye çalışacağız.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önceki dinine bakıldığı zaman, diğer birçok milletin inancında görülen çok tanrılılık ve putperestlik anlayışlarının bulunmadığı görülmektedir. Türkler, İslamiyet'i kabul etmeden önce de "Gök Tanrı" adını verdikleri tek tanrıya inanıyorlardı. Bu tanrı, her şeyi yaratan, tüm canlılara rızıklarını veren, en küçük varlıkların bile yakarışlarını işiten, her şeyi görendir. Ancak bu tek tanrı anlayışı, milli boyutludur. Bilge Kağan, "yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltirış Kağan'ı, annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak..."²⁸ ifadesiyle bu milli tanrı anlayışını vurgulamakta gibidir. Bu tek olan tanrının yüce sıfatları da vardır. O, bayat yani kadimdir, öncesizdir; ogan yani güç ve kudret sahibidir; her şeyin sahibidir; hayat veren, yaratan, öldüren, yardım eden, cezalandıran, insanlara bilgi verendir. Tabiat da Tanrı tarafından verilmiş kutsal bir hediyedir. Yer-su inançları çerçevesinde dağ, su, ağaç, ırmak gibi tabiat varlıklarını ve temizleyici olarak ateşi kutsal sayılmıştır. Kadere inanılmış, kurban kesilmiştir. Yine eski Türklerde ruh ve ahiret inancı da bulunmaktadır. Ölen bir insan için "uçtu", "uçmağa vardı" terimleri kullanılarak ölenin cennete gittiği kastedilmiştir. Ahirette ikinci bir hayatın bulunduğu, iyiliğin de kötülüğün de karşılıksız kalmayacağı kabul edilmiştir. Ölenler için "yuğ" törenleri yapılmış, ölü için "ölü aşı" denilen yemekler verilmiştir. Tüm bu törenler ve ibadetler de Tanrı'dan haber aldıklarını iddia eden ve "kam" adı verilen din adamlarınca yönetilmiştir. Eski Türkler, ahlaki bakımdan da oldukça ileri seviyede olup, özde, sözde, işte doğruluk aranmıştır. Hırsızlık, zina, adam öldürme, yalan yere yemin etme gibi eylemler, yüz kızartıcı suçlar olarak kabul edilmiş ve suçlular cezalandırılmıştır.²⁹

Bunlardan da anlaşılıyor ki Türklerin eski dinî inançları, İslamiyet'in pek çok inancıyla örtüşmektedir. Türklerin, İslamiyet'i kabul etmeden önce yaşadıkları Orta Asya havalisi, çeşitli din ve kültürlerle kuşatılmış vaziyetteydi. Bundan dolayı Türklerin, Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Yahudilik, Hıristiyanlık gibi dinlerle temasları olmuştur. Hatta bu dinlerin din adamlarının

28 Ergin, Muharrem, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 1978, Bilge Kağan Abidesi, Kuzey Doğu cephesi, s. 21-22.

29 Bkz. Tümer-Küçük, Dinler Tarihi, s. 80-85.

I. Göktürk Devleti zamanında Türk Beyleri ve hakanlarından topluca bu dinlere girmeleri talebinde buldukları, fakat geleneksel Türk dininden vazgeçilmediği de bilinmektedir. Bazı Türk boylarının çok az bir kısmı bu dinlere girmişse de asıl kalabalık kitle, sahip oldukları kültür ve inanç sistemine yakın bulmadıkları ve bu dinlerden hiç biri onların yaşayış tarzlarına uygun olmadığı için, bu tekliflere hiç sıcak bakmamıştır. II. Göktürk Devleti zamanında da Buda ve Tao tapınağı yapılması teklifi gündeme gelmiş, ancak Türklerin tek tanrı inancında olan bir millet olduğu ve kültürel açıdan Taoizm ile Budizm'in Türk milletine uygun dinler olmadığı ve bu teklifin Türkleri Budistleştirmeye yönelik sinsi bir plan olduğu gerekçesiyle bu teşebbüse engel olunmuştur.³⁰ Oysa Türkler, milli özelliklerine uygun buldukları ve kendi milli dinlerinden daha üstün gördükleri İslamiyet'i uzun bir inceleme ve iletişim sonucunda rahatlıkla benimsemişlerdir.³¹

30 Günay, Ünver-Güngör, Harun, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi, Ocak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 116-117.

31 Bilindiği üzere İslamiyet, Hz. Peygamber tarafından değişik tebliğ yöntemleriyle anlatılmıştır. Şüphesiz bunların en etkili, İslamiyet'i sevdirmeye yönelik yöntemiydi. Dört halife döneminde devlet haline gelen Arap İslam toplumu, daha sonra Emevilerle birlikte saltanat yönetimine dönmüştü. Emeviler yeni karşılaştıkları milletlere sert davranmışlar ve İslamiyet'i sevdirememişler, İslamiyet'i kabul etmeyenleri köle, kabul eden diğer milletlerin mensuplarını da azatlı köle olarak kabul ederek hakaret etmişler, takip ettikleri bu siyasetten dolayı İslamiyet'in tanınması ve yayılması durmuştur. Emevilerin en dindarı ve en adili olan halife Ömer b. Abdülaziz, sünnet olmayı İslam'ın gereği olarak gören Horasan valisi Cerrah'a gönderdiği mektupta "Allah, Hz. Muhammed'i dine davet için gönderdi; sünnet etmek için değil" diyerek bu politikaları beğenmediğini ifade etmiştir. Hatta Emevilerden bazı Türk devletlerine giden ilk İslam'a davet teklifleri de sünnet olmak mecburiyetinden dolayı reddedilmiştir. (Turan, Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, Nakışlar Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1978, s. 214, 218.)

Emevilerin bu yanlış siyasetine rağmen Türkler arasında münferit olarak İslamiyet'i kabul edenler de vardı ve bunlardan biri de iyi bir asker ve komutan olan Ebâ Müslim Horasanî idi. Ebâ Müslim, Emevilere karşı mücadele veren Abbasilerle işbirliği yaparak Emevileri iktidardan uzaklaştırıp iktidara Abbasilerin geçmesini sağladı. O sırada baskılarını arttıran Çin'e karşı Abbasilerle işbirliği yapan Karluk Türk devleti, Abbasilerle Çin arasında 751 yılında yapılan Talas meydan savaşını Abbasilerin kazanmasını sağlayarak Abbasilerle olan dostluklarını pekiştirdiler.

Bağdat'ı idare merkezi yapan Abbasi halifesi, bu iki olaydan dolayı, ordusunun asıl gücünü Türklerden oluşturmuş ve ordusunun kumandasını da Türklerle bırakmıştı. Abbasi ordusundaki Türk askerlerinin sayısı o kadar çoğalmıştı ki artık Bağdat yetmez olmuş ve kendi annesi de bir Türk prensesi olan halife Mutasım, sırf Türklerin gönlünü kazanmak, onları hoşnut etmek, ahlak ve karakterlerinin bozulmasını önlemek için Türkler adına Samerra kentini inşa ettirmiş ve başkentini de Samerra'ya taşımıştı. Abbasiler, Emevilerin aksi bir politika güderek Türklerle hoşgörülü davranmış, değer vermişler ve Kur'an'daki "Dinde zorlama yoktur" (Bakara, 256) ayetinin gereğini uygulamışlardır.

Bütün bunlar Türklerin kalplerini iyice İslamiyet'e ısındırması, kendi milli özellikleri ile İslamiyet'in özelliklerini mukayese imkânı vermiştir. Maveraünnehir dışındaki Türkler de İslamiyet'i yakından tanımaya başlamış, Oğuzlar ve Karluklar arasında İslamiyet yayılmış ve nihayet 960 (h. 344) yılında 200.000 çadırık çok büyük bir Karluk Türk topluluğu, Satuk Buğra Han önderliğinde İslamiyet'i kabul etmiş ve Karahanlılar devletini kurmuşlardır. Daha sonra da hemen hemen bütün Türk milleti Müslüman olmuştur. (Günay-Güngör, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi, s. 175-218.)

Türklerin, İslamiyet'i zorla ve baskıyla değil, yaklaşık üç asır uzun süren incelemelerden sonra kendi istek ve arzularıyla X. yy'da kabul edişlerinde, kültür-din ilişkisi kendisini açıkça göstermekte olup böyle bir kabullenme, Geleneksel Türk Dini'nin tarihi rolünü doldurduğu, bu yüzden evrensel nitelikli dinlerle ilgi kurarak eski dinlerini terk etme aşamasına geldiklerini gösterdiği gibi,³² aynı zamanda bir kültür değişimi olarak da değerlendirilebilir. Kültür değişmelerinin meydana gelebilmesi için değişimden söz edilen toplumun ya coğrafi çevresinin veya toplumsal yapısının değişime uğraması gerekmektedir.³³

Türkler, Orta Asya'dan Batı'ya doğru göç ederken, bir coğrafi çevre değiştirmişlerdir. Coğrafi değişimin İslamiyet'in kabul edilmişindeki etkisi inkâr olunamaz. Türk toplum yapısı da aile kurumu gibi çok sağlam bir temel üzerine kurulduğu ve bu, her dönemde korunduğu için toplumumuzun ana dokusunda bir yapısal değişiklik kendisini derinden hissettirmemiş ve İslamiyet bu dokuya uygun görülerek benimsenmiştir. Bu yavaş değişimde daha birçok sebep sıralanabilirse de en önemli etken, İslamiyet'le Türk milletinin millî karakterinin birbirine uygun yapıda olmaları olsa gerektir.³⁴

İslamiyet, Türkler tarafından kabul edilirken, bir kültürel adaptasyon sürecinden geçmiştir. Yeni dinin dili olan Arapça ve göç sırasında topraklarında bir müddet kalınan İran'ın dili olan Farsça'nın Türkler üzerinde etkisi olmuştur. Ancak daha ziyade resmî yazışmalar, edebî ve dinî metinlerde rastlanan bu etki, halk arasında fazla görülmemiş, Türk halkı Türkçe'ye sahip çıktığı için, öz kültürünü kaybedip farklı bir millet hüviyetine bürünmemiştir. Çünkü kültürün devam ettirilmesinde en önemli etken, dilin korunmasıdır.

Türklerin büyük çoğunluğu, İslamiyet'i öyle bir kabulle benimsemişlerdir ki kendilerini adeta başlangıçtan beri Müslüman olarak görmüşlerdir. Sanki Hz Peygamber bu dini ilk defa Türklere tebliğ etmiş gibidir. Yahya Kemal, Üsküp'te geçen bir hatırasında buna dikkati çekmektedir. Üsküp'ün Murat Hüdavendigâr tarafından fethedilip buraya Türklerin yerleştirilmesinden sonra II. Murat'ın silah arkadaşlarından Paşa Yiğit, küçük yaşta esir düşen bir

32 Günay-Güngör, age, s.167-168.

33 Turhan, Kültür Değişmeleri, s. 216.

34 Şüphesiz bu kabulde en başta gelen amil, İslamiyet'in kendi cazibesidir. İslamiyet'in insana, onun eğitim ve öğretimine değer vermesi, kadın-erkek eşitliğinden söz etmesi, sevgi temeline kurulu bir inanç yapısı sunması, kin ve nefretten uzak durulmasını öğütlemesi, başka dinlerden olanlara da saygı duyulması gereğinden bahsetmesi vs. gibi hususlar Türklerin İslamiyet'e girişlerinde etkili olmuştur.

Türkler, İslam'dan önce de sonra da Tanrı kelimesini kullanmışlardır. Süleyman Çelebi, Mevlî'te bunu çok rahat kullanır.

"Var iken Ol, yoğ idi ins ü melek

Arş u ferş ü ay u gün hem nüh felek

Bârî ne hâcet kılanız sözi çok

Birdür Ol kim andan artuk Tanrı yok."

Sun'ile bunları Ol var eyledi

Birliğine cümle ikrâr eyledi

Kahraman, Ahmet, Süleyman Çelebi ve Mevlid, Toker Yayınları, İstanbul, 1972, s. 65.

Türklerin İslamiyet'i kabul edişlerinde etkili olan diğer sebepler için bkz: Turan, age, s. 225-233.

Hersek prensini evlat edinerek onu bir Türk ve Müslüman olarak yetiştirmiş, ona İshak adını vermiş ve bütün mallarını da ona bırakmıştır. O da Üsküp'te bir cami yaptırmış ve adı da İshak Bey Camii olmuştur. Mütareke yıllarında Elodzoviç isimli bir Sırp bilim adamı, İshak Bey'in aslen bir Sırp prensi olduğunu yazmıştır. Üsküp eşrafından Salih Bey isimli biri bu adama kızmış ve Yahya Kemal Üsküp'e gittiğinde ona "onlar, İslav olamaz; onlar, kâlûbeladan beri Müslümandılar" diyerek bu adamı şikayette bulunmuştur.³⁵ Gerçekten de Türk milletinin İslamiyet'e bakış açısı, tam da Yahya Kemal'in bu hatırasında anlattığı gibidir.

Milletimizin, Orta Asya'dan Batı'ya doğru göçü sırasında, Türk milletinin mizacına ve yapısına uygun olduğunu tespit ettiği İslâmiyet'i kabul ederek İran Horasanı'nı geçiş köprüsü gibi kullanıp Anadolu'ya yerleşirken Türk dilini, mevcut örf ve adetlerini, eskiden beri devam ettirdikleri kültürlerini korudukları; buna karşılık Karadeniz'in kuzeyinden göç ederek 900'lü yıllarda Avrupa'ya ulaşan Peçenek, Uz, Kuman, Bulgar ve daha önce Avrupa Hun İmparatorluğu'nu kuran Hunlu Türklerin ise, Hıristiyanlığı kabul edip Türkçe'yi de terk ettikleri için Türk milliyetinden ve kültüründen koptukları bilinmektedir.³⁶ "Hıristiyanlığa ve özellikle de Ortodoksluğa intisap eden Türk boyları, birkaç istisnanın dışında, genellikle sadece Hıristiyanlaşmakla kalmadılar; aynı zamanda onlar, Türklüklerinden de uzaklaşarak Slavlaştılar. Bu durumun en eski ve tipik bir örneğini Bulgarlar teşkil etmektedir."³⁷

Bununla birlikte Hıristiyanlığı seçen Peçenek, Uz, Kuman gibi Türk boylarına mensup olanlardan bazıları, Bizanslılar tarafından önce Anadolu'ya yerleştirilmiş, bunlardan bir bölümü -tıpkı Abbasîlerin yaptığı gibi- savaşıklık yetenekleri tespit edilerek Bizans ordusuna alınmış ve Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Bizans ordusundaki bu Türk, fakat Müslüman olmayan birlikler, Türk tarafına geçerek Bizans ordusuna karşı savaşmışlar ve Selçuklu ordusunun galibiyetinde etkili olmuşlardır. Hatta Anadolu'ya yerleştirilen Hıristiyanlaştırılmış Türklere bir kısmı, daha sonra Müslüman da olmuşlardır.³⁸ Bunlar arasından Müslüman olmayanlarla, İslamiyet'i seçmeyen diğer Türk boyları, belirttiğimiz gibi o günden bugüne artık başka millet hüviyetindedirler. Bunun en önemli nedeni olarak, İslamiyet'i kabul eden Türklerin, Türk dilini terk etmemelerini, oysa Hıristiyanlık veya diğer dinleri tercih eden Türklerin dinle beraber dillerini de değiştirdiklerini söyleyebiliriz. Kültürün asıl taşıyıcısı dil olduğu için milli özelliklerin korunmasını da dil sağlamaktadır. Türk dilini kullanmaya devam eden Gagavuzlar (Gökoguzlar), Hıristiyanlığı benimsemiş olmalarına rağmen, halen Türklüklerini korumaktadırlar; oysa Hıristiyanlığı kabul ederken Türk dilini de terk eden Bulgarlar, tamamen farklılaşmış bir millet olarak devam etmektedirler. Eğer İslamiyet'i kabul eden Türkler de Arapça'yı konuşma dili haline getirseylerdi,

35 Banarlı, N. Sami, "Yahya Kemal ve İman", YKEM I, İstanbul, 1959, s. 22.

36 Günay-Güngör, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi, s. 156.

37 Günay-Güngör, age, s. 148.

38 Günay-Güngör, age, s. 275.

Türklükten uzaklaşmak kaçınılmaz olabilirdi. Nitekim Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Türkçe'den uzaklaşma eğiliminin artması üzerine tehlikeyi sezen Karamanoğlu Mehmet Bey, herkesçe bilinen fermanını yayınlarak Türkçe'yi koruma altına almış ve kültürel bir erozyonun önüne geçmiştir.

Demek ki din ve kültür arasında ciddi bir etkileşim vardır. Bununla birlikte kültür-din ilişkisinde iki hata göze çarpmaktadır: Bunlardan biri kültürün, din olmaksızın da yayılabileceği ve geliştirilebileceği fikri; diğeri de dinin devamı ve muhafazasının, kültürün muhafazasına ve devamına muhtaç olmadığını savunan görüş.³⁹ Din ve kültür arasındaki ilgiyi kavrayabilmek için öncelikle bu iki yanlış anlayıştan kurtulmak gerekir. "Kültür, bir bütün olarak toplumun mahsulüdür. Bir başka ifadeyle toplumu toplum yapan şeydir."⁴⁰ Din de toplumun yaşayış ve inanış tarzıyla bağlantılıdır. Din, var olduğu sürece, kendi seviyesinde hayata gözle görülen bir anlam kazandırır. T. S. Eliot bu hususta "din; kültüre, muhtaç olduğu çerçeveyi temin eder ve bütün insanlığı bunalım ve ümitsizlikten kurtarır"⁴¹ demektedir. Bu bakımdan kültür, ne dinin aynıdır, ne de dinden ayrıdır. Kültür ve din, birbirini destekleyen kurumlardır. Dinden kültürel unsurları çıkarmak, dini katılaştırır, çoraklaştırır. Söz gelişi mevlit, din değildir, ama dinin kültürel boyutunu temsil eden bir motiftir, bir formdur. Kültür, duygulardan hareketle oluşturduğuna göre, mevlit de Süleyman Çelebi'nin yoğun bir duygu sağanağıyla Peygamber sevgisini anlattığı, dini duygulara hitap eden edebi bir sanat ürünüdür. Dolayısıyla da dinin ritüel boyutuyla bir ilgisi olmayıp, peygamber inancının sevgi boyutunun ifadesinden ibarettir. Bu bakımdan "dinin ana kaynağında bulunmayan, insan sözü olan edebi bir eserin dinle ilgisi yoktur; sonradan oluşturulmuştur; öyleyse mevlit okunmamalıdır!" gibi bir akıl yürütme veya çıkarım yapma, yüzlerce yıldır kandil gecelerinde okunan ve dinlenen çok önemli bir kültür birikiminin yok edilmesinden başka bir işe yaramaz. Aslında böyle yanlış bir yargıya götüren anlayış, din dışı bazı unsurların din gibi gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. Kültürel motif ve uygulamalara din demek ayrıdır, onları dini törenlerde veya uygulamalarda kullanmak ayrıdır. Elbette dinde olmayan hususlara din demek yanlıştır; özellikle hurafeleri din gibi göstermek büyük hatadır. Çünkü hurafeler, dine sadece zarar verir. Bir türbeye gidip de kurban kesmek, geceleri tırnak kesmenin günah olduğunu söylemek gibi. Ama bu hurafelerden uzaklaşalım derken yeni hurafeler getirmek de yanlıştır. Örneğin, dinimizi modern okullarda öğrenmek yerine, kendisini otorite olarak gören kişilerden öğrenmeyi ve o kişilerin dediklerini din gibi kabul etmeyi tavsiye etmek, en büyük hurafedir. Buna göre kültür-din etkileşiminde dikkat edilmesi gereken en önemli husus, kültürün din gibi algılanmamasını sağlamaktır. Kültür din gibi gösterilmeye çalışılırsa pek çok problem doğar. Neyin din olduğu, neyin kültür olduğu bilinmez ve din, saf bir din haline getirilmeye çalışılırken, kültürel

39 Eliot, Kültür Üzerine Düşünceler, s. 22.

40 Eliot, age, s. 31.

41 Eliot, age, s. 27.

unsurlar dinden ayıklanmaya çalışılırsa da din, duygudan yoksun kalır; dalları ve yaprakları kesilen bir ağacın kuruyup yok olduğu gibi din de öyle çoraklaşır.

Her şeyi dinle değerlendirme anlayışı, çoğunlukla dinin yasaklayıcı tarafı dikkate alınarak uygulanacak olursa, dinin hoşgörü anlayışı giderek zayıflamaya başlar ve dinin rahatlatıcı tarafı yerini giderek zorlayıcı dar kalıplara bırakabilir. Böyle bir anlayış, insanda doğal olarak bulunan resim, müzik vb. sanatsal faaliyetlerin yasak olduğu sonucuna götürebileceği gibi, bu alanlarda kendisine yasak getirilen kişilerin dinden uzaklaşma sürecini hızlandırabilir. Hatta bu yasaklamalar, binlerce yılda oluşturduğumuz ve bizi kendine özgü bir millet haline getiren değerlerimizden de uzaklaşmamıza neden olur. O takdirde söz gelişi müzik yasaktır anlayışıyla, sadece Türk sanat ve Türk halk müziği değil, aynı zamanda dini müzik olarak nitelediğimiz ilahiler, nefesler, semahlar da ortadan kaldırılmış olur.

Yüzyıllarca resim yasağı yüzünden ecdadımızın simalarını tanımaktan mahrum kalmışız; geçmiş zamanda şehirlerimiz nasıldı bilmiyoruz. Geçmişten günümüze evlerimiz, camilerimiz aktarılmamış olsaydı, bugün onların resimleri bulunmadığı için nasıl bir mimarimiz olduğunu bile bilemeyecektik. Fatih Sultan Mehmet, Bellini'ye resmini yaptırmazaydı veya Avrupalı ressamın tarihi şahsiyetlerimizin resimlerini yapmasalardı bugün hiç birinin simasını zihnimizde bile canlandıramayacaktık; dinde yoktur diye bilim ve teknolojinin hayatı kolaylaştıran gelişmelerinden yararlanamayacaktık; Orta Çağ'ın karanlıklarında yüzmeye devam edecektik. Oysa bizim dinimiz kültürel, unsurlara, bilimsel gelişmelere, teknolojinin getirdiklerine karşı çıkmamakta, aksine teşvik etmektedir. Eliot'a göre, "kültür, dinin özünü, din de kültürün getirdiklerini kabullenmek mecburiyetindedir."⁴² Nitekim İslam dini, Arap toplumunun benimsediği bazı kültürel kurum ve davranışları aynen benimsemiştir. Hatta İslam Hukuku'nda örf ve adetler, hüküm çıkarmada başvurulan kaynaklar olarak gösterilmektedir.

Gerek Kuran'da gerek hadislerde müziğin yasak olduğuna ilişkin bir emir yoktur. Hatta Peygamberimiz, düğünlerde çalgı çalmak istemeyenleri uyararak evliliklerin ancak müzikle duyurularak helal olanla haram olanın ayrılabilceğini belirtmiştir. Helal olan evliliğin, haram olan zinadan en iyi ayrılma yolu, meşru evliliklerde her toplumun kendi kültürüne göre eğlenmesidir. Resim sadece İslamiyet'in ilk yıllarında yasaklanmış olup bunun sebebi de putperest bir toplumda tekrar aynı alışkanlığın oluşmasına sebebiyet vermesinin engellenmesine dayanmaktadır. Bu kaygı ortadan kalktıktan sonra yasak da kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Bugün hiç kimse resim ve heykele tapınmayacak kadar ileri bir bilgi seviyesine ulaşmış durumdadır. Nitekim Peygamberimiz, önceleri aynı kaygılarla kabir ziyaretini engellemesine rağmen, bu kaygılar ortadan kalktıktan sonra kabirlerin ziyaret edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü insan atasını, dedesini, anasını anmak zorundadır. Bu, insan olmanın gereğidir.

⁴² Eliot, age, s.25.

Diğer taraftan din de kültürü etkilemekte ve kültürde de bir takım dini motifler kendini göstermektedir. Ama bu motifler yine milletin yaşayış tarzına göre oluşmaktadır. Dinin kültürü etkileyen en önemli unsurlardan birini oluşturması ve kültürün de toplumu, bir kalabalık olmaktan çıkarıp, sosyal bir olgu haline getirmesi gerçeğinden hareket eden büyük şairimiz Yahya Kemal'in kültürün oluşumunda dinin rolü ile ilgili bir sözüne yukarıda yer vermiştik.

Buna göre din, kültürün gelişmesini tamamlamasında önemli katkılar sağlamaktadır. H. Bergson'un bu konudaki görüşüne daha önce değinmiştik. Cumhuriyetimizin kurucusu büyük önderimiz Mustafa Kemal Atatürk de "din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır"⁴³ ifadeleriyle buna işaret etmektedir. Diğer taraftan dinin devamlılığı da kültürün korunmasına bağlıdır. Bu bakımdan Türk kültürü ve İslam dini en güzel örnek olarak gösterilebilir. İslam dini ve Türk kültürü o derece birbirine bağlıdır ki biri olmadan diğeri düşünülememektedir. Nasıl geçmişte Avrupa'da Türküm diyenlere Müslüman, Müslümanım diyene de kesinlikle Türk olduğu gözüyle bakılmışsa, bugün de aynıdır.

Kültürün, duyguya dayalı olduğunu dikkate alırsak, onun maddi değil, manevi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu manevi olgu, uygulamalar halinde maddi formlara bürünür. Mesela dini inançlar, ibadet etme veya ibadet yeri vb. şeklinde kendini gösterir. Bu dış görünüşlerin arkasındaki duyguları bilmeyen bir kimse, İslam dinini dikkate alacak olursak, namaz kılan birini görünce beden eğitimi yaptığını düşünebilir.⁴⁴ Oysa inanma duygusu güvenme ve dayanma şeklinde ibadetler olarak dışa yansımaktadır. Öyleyse dinin bizzat kendisi manevi kültür olarak belirtilebilirken, dinin insan üzerindeki belirti veya yansımalarının, maddi kültür üzerinde de etkisi bulunduğunu ifade etmek gerekir. Söz gelişi onun yansımalarından biri olan cami, bir yönüyle manevi, bir yönüyle de maddi kültür olarak kabul edilmelidir.

Din ve kültür arasındaki ilgiden söz ederken bir hususa daha işaret etmek gerekir. Kültürün bir birleştirici bir de ayırıcı özelliği bulunmaktadır. Birleştirici özelliği, aynı değerleri paylaşmaktan geçer. Aynı dine inanmak, aynı vatani paylaşmak, aynı bayrağa sevgi ve saygı göstermek vs. kültürdeki birleştiriciliktir. Kültürün ayırıcı özelliğini önce farklı dinî özellikler gösteren toplumlarda görüyoruz; İngiliz kültürü ile Türk kültürü arasındaki fark gibi. Ama aynı dine inanan toplumlar arasında da ayırıcı veya farklı kültürel yapılar bulunmaktadır. Aynı dine inandıkları için, kültürleri de aynı olan hiçbir farklı millet gösterilemez. Her toplumun kültürü kendine özgüdür. Söz gelişi cami, İslâm kültürünün ortak bir mimarî eseridir. Ama Arap kültüründeki cami mimarisi ile Türk kültüründeki cami mimarisi birbirinden çok farklıdır. Bu da daha önce belirttiğimiz milli kültür veya özgü kültür diye nitelendirebileceğimiz milli farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Aynı dine

43 Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 228.

44 Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, s. 15.

inanmakla birlikte Türk kültürü ile Arap veya İran kültürü asla birbirinin aynısı değildir. İşte burada sunulacak örneklerde, Türk milletinin, İslam inancında bulunan diğer milletlerden nasıl ayrı bir millet haline geldiği görülecektir.

Türk Kültürü ve İslam İnancı Örneğiyle Kültür-Din İlişkisi

• İslam inancını seçen milletimizin diline Arapça'dan pek çok kelime girmiştir. Bunların başında da Allah kelimesi gelir. Allah kelimesini günlük hayatımızda çokça kullanırız; evden ayrılırken "Allah'a ısmarladık", çocuğu olana "Allah bağışlasın" deriz. Her iki ifadede de Allah kelimesi deyimleştirilerek Türkçeleştirilmiştir. İslamiyet Türkler tarafından kabul edildikten sonra, yaratıcı varlık anlamında Allah kelimesi daha sık kullanılmakla birlikte, eski Türkçe'deki Tanrı kelimesi de kullanılmaya devam etmiş, hatta bazı durumlarda Allah kelimesi yerine Tanrı kelimesi tercih edilmiştir. Günlük hayatta eve habersiz gelen misafir için "Tanrı misafiri" denilir. Yine Türkçe'mize geçen kelimelerden biri Peygamberimizin ismidir. Ama ona olan saygıdan dolayı Türk çocuklarına onun ismi verilirken Muhammet yerine, Türkçeleştirilmiş hali olan Mehmet adı verilir. Buradan hareketle Türk askerinin en belirgin ve bilinen genel adı Mehmetçik'tir. Aynı anlamları başka bir Müslüman milletin kültüründe bulmak mümkün değildir. Tüm bunlar dinin, kültürün bir başka ögesi ve taşıyıcısı olan dil üzerindeki etkileridir ve biz bu kavramlara kendi milli yapımıza uygun anlamlandırmalar vermişizdir.

İslâm dininin Türk kültüründeki işlevine edebiyatımızda çokça rastlanır. İslamiyet kabul edildikten sonra fevkalade güzel şiirler, mersiyeleler, naatlar, mevlitler, hikmet dolu sözler söylenmiştir. Bunun ilk ve en güzel örneklerini Ahmet Yesevî, Mevlânâ ve Yunus Emre gibi abide şahsiyetlerimizde görmekteyiz.

Mevlânâ, kendisine ait olduğu kesin olmamakla birlikte, onun engin hoşgörüsü ve sevgi anlayışına uygun olduğu tartışmasız olan

"Gel, gene gel, ne olursan ol gene gel
Kâfir, Zerdüsti, putperest olsan da gel
Bizim dergahımız umutsuzluk dergahı değildir.
Yüz defa tövbeni bozmuş olsan da gel."⁴⁵

mısralarında, Türk insanının gönlünün genişliğini, İslam dininin insana bakış anlayışıyla birleştirerek en güzel şekilde yansıtmaktadır.

Yunus Emre, Allah ve peygamber aşkını en güzel şekilde Türk kültürüne aktaran düşünür-şairlerimizden biridir:

"İşkun aldı benden beni
Bana seni gerek seni
Ben yanaram dünü günü
Bana seni gerek seni."⁴⁶

45 Demirci, Mehmet, Mevlânâ'dan Düşünceler, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997, s. 20.

46 Yunus Emre Divanı, Hazırlayan: Faruk Kadri Timurtaş, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1986, s.209; şiirlerin sadeleştirilmiş hali için bkz: Gökdemir, Sevgi- Gökdemir, Ayvaz, Yunus

“Canum kurban olsun senün yoluna
Adı güzel kendü güzel Muhammed.
Gel şefaata eyle kemter kuluna
Adı güzel kendü güzel Muhammed”⁴⁷

Hız Muhammed’i en güzel anlatan naat, Süleyman Çelebi tarafından yazılmıştır. O, Mevlid’te:

“Âmine Hatun Muhammed ânesi
K’ol sadefden oldu ol dür dânesi”⁴⁸

demekte ve peygamberin Türk milletinin gönlündeki yerini, onu nasıl sevdiğini ve hatta onu nasıl bir Türk gibi gördüğünü ifade etmektedir.

Türk örf ve âdetlerinde de İslam inancının yansımalarını görmek mümkündür. Hiçbir İslam ülkesinde Türkiye’imizdeki kadar vakıf, yoksullara aş dağıtan imarethane yoktur.

Dinin duygusal bir boyutu da vardır. Duygular bazen kelimelere aktarılmaz ama ezgilerle çok güzel ifade edilebilir. Türk musikisinde bulunan ilahi formu, dini inancın müziğe yansımalarıdır, dini duyguların ezgilerle ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Türk müziği ilahi formu, başka milletlerin dinî müziğine asla benzemektedir. Bu konuda düşünce üreten Yahya Kemal’e göre Türk dini musikisinde, Şîî musikisindeki vicdan azabı ve suçluluk hissi yoktur. Türk dini musikisinde peygamberini çarpmıya germiş bir din olmanın gölgesi de yoktur. Aksine, “İslamiyet’e yeni ülkeler sağlamış, İstanbul’u almış, bu müjdelenmiş şehri ulu mabetlerle yüceltmış, minarelerle süslemiş, velhasıl imanına sadık kalmış bir milletin şevki ve vicdan huzuru vardır.”⁴⁹

Mimaride cami, han, kervansaray, şadırvan, hamam, medrese, kümbet, türbe gibi yapılarda dini inancın izlerini rahatlıkla görebiliriz. Hiçbir Müslüman milletin mimarî eserleri birbirinin aynısı değildir. Hatta yapının kabaca görüntüsünden bile o eserin hangi millete ait olduğu rahatlıkla anlaşılabilir; herhangi bir minareye bakıldığında onun yapısal görüntüsü, o eserin hangi milletin eseri olduğunu anlamaya yeterlidir. Türk cami mimarisindeki ince minare, milletimizin ince ruhluluğunu yansıtan bir mimarî unsurdur.

Ancak, hemen ifade etmek gerekir ki, kültürümüzün de din üzerinde etkileri vardır. İşte bizi diğer Müslüman milletlerden ayıran hususlardan biri de budur. Her millet, kendi kültürel yapısını, inandığı dine ve onun uygulamalarına yansıtır. Mezheplerin doğuşunda bu kültürel öğelerin büyük payı vardır. Her Müslüman millet, kendi kültürel bünyesine uygun bir mezhebe girmiş veya kendine uygun bir mezhep oluşturmuştur. Dolayısıyla dindeki

Emre Güldeste, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990. Kitapta sayfa numaraları belirtilmediği için sayfa numarası verilemedi.

47 Yunus Emre Divanı, s. 238; Gökdemir, Sevgi-Ayvaz, age.

48 Kahraman, Ahmet, Süleyman Çelebi ve Mevlid, s. 77.

49 Banarlı, Yahya Kemal Yaşarken, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1983, 2. Baskı, s. 69.

milliliğin en önemli göstergelerinden biri mezheplerdir. Bu anlayıştan yola çıkacak olursak Şîliğin İran'ın adeta milli mezhebi niteliğinde olduğu düşünülebileceği gibi, Hanefiliğin de Türklerin milli mezhebi olduğu söylenebilir. Yahya Kemal de bunu böyle kabul etmektedir.⁵⁰ Mezhepler arasındaki farklılıklar, milli niteliklere göre şekillendirilmiştir. Her millet kendine ait özelliklerini mezhebi yoluyla bağımsız bulunduğu dine aktarmaktadır. Böylece yapılan ibadetlerde bile kültürlere göre farklılıklar göze çarpmaktadır. Bir Türk'ün okuduğu Kuran'la, bir Hintlinin veya Mısırlı bir Arab'ın okuduğu Kuran'da ses tonu, vurgu, makam hep farklıdır. İşte bu ve benzeri hususlar, milliyetin din üzerindeki etkileridir.

Buna göre, Türk milleti açısından bakıldığında, biz farkında olmasak da İslamî olan bütün unsurların, kendi kültürümüzde bize özgü ifadelerle anıldığı söylenebilir. Artık Hz. Muhammed'in annesi Âmine, Âmine Hatun olarak sanki Bursa'da veya Erzurum'da yetişmiş bir Türk kadını gibidir.⁵¹ Artık çocuğuna Mehmet ismini veren Türk insanına göre Hz. Muhammed, sanki sadece Türklere gönderilmiş, Türkler arasında doğup büyümüş gibidir. Süleyman Çelebi'nin yazdığı mevlidi başka hiçbir millet yazamaz. Çünkü o, bize aittir. Başka milletler de kendine göre mevlitler yazmışlardır. Hepsisi, kendi kültüründe değerlidir.

Türk milleti, Hz. Peygamberi o kadar benimsemiştir ki adeta onunla aynı mahallede, aynı evde oturuyor gibidir. Yahya Kemal bunu Üsküplü bir vâizin ağzından çok güzel aktarır. Üsküplü vâiz, insanlara, borç almanın ve vaktinde ödemenin dini açıdan bir sakıncası olmadığını anlatırken, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den nasıl borç istediğini kendine özgü bir ifadeyle şöyle anlatmaktadır: "A be Muhammed var mı sende altı kuruş."⁵² Vaiz bunu o kadar samimi anlatmaktadır ki sanki Hz. Peygamber, bir Üsküplüdür.

Türk insanı, Hz. Ali'nin cenklerinin sanki Türk vatanı olan Anadolu'da geçen mücadeleler ve bu cenkleri yapanın da bir Türk insanı olduğunu varsaymaktadır.

Verilen örneklerde de görüldüğü gibi kültür ile din arasında, geçmişten gelen, yadsınamaz bir etkilenme vardır. Bu iki olgu, bugün ve gelecekte de birbirini etkilemeye devam edecektir. Hem kültür, hem de din, içinde yaşadığımız dünyayı anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Ancak kültür ile dini aynı şeyler olarak görmek yanlıştır. Din, kültürü etkileyen unsurların en önemlilerinden biridir, ama kültürün bütünü değildir. Eğer bu iki olgunun birbiriyle aynı gibi görülme yanlışlığına düşülürse, her problemi dinle çözmeye yanılgısına düşülebilir. Nitekim Orta Çağ'da Avrupa bu yanılgıya düşmüş ve hastalıkların tedavisi için hastanelere başvurmak yerine, kiliseye müracaat etmişlerdir. Bunun bilgiyle yakından bağlantısı bulunmaktadır. Fakat sa-

50 Ünver, Süheyl, Yahya Kemal'in Dünyası, Şehir Yayınları, İstanbul, 2000, s. 28; Özden H. Ömer, Estetik ve Tarih Felsefesi Açısından Yahya Kemal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.168.

51 Ünver, Yahya Kemal'in Dünyası, s. 79-80.

52 Tanpınar, Yahya Kemal, Dergâh Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1982, s. 33.

dece bilmek yeterli değildir; bilgiyi hayatın her alanına uygulayabilmek önemlidir. Yaşadığımız çağ, bilim ve teknoloji çağı olmasına rağmen ülkemizde de hastalığının şifasını hastanede aramak yerine, farklı yerlerde arayanlara, hastalığının iyileşmesi için dini yollar deneyenlere rastlanmaktadır. Oysa din, pozitif bir tedavi aracı ve yöntemi değildir. Din, Tanrı ile insan arasındaki bir inanma ve gönül bağıdır; bir yaşama biçimidir. Eğer din, hastalıkları tedavi etseydi, Hz. Peygamber hastalıkların tedavisi için tabibe gitmek yerine dua etmeyi veya hastanın üzerine okutmayı tavsiye ederdi. Peygamber, şifa bulmak için hekime gitmeyi tavsiye ettiğinden dolayı dünyanın ilk donanımlı hastanelerini kuranlar, Müslüman Türklerdir. Koruyucu aşuları ilk defa icat edip kullananlar, ecdadımızdır. Kuran elbette ki ruhlara şifadır. Ama peygamberimiz her zaman tedbiri elden bırakmamayı önermiştir. Tedbiri aldıktan sonra takdiri Allah'a bırakmak ifadesi bundan dolayıdır. Hastalandıktan sonra hastane yerine şifa için okutmayı tercih edenler, Allah'ın takdirine de karşı çıktıklarının farkında değillerdir.

Din de dâhil olmak üzere bütün kültürel öğelerin asıl gayesi, aynı vatani paylaşanlar arasında milli birlik ve beraberliğin sağlanması, ayrılıkların ortadan kaldırılmasıdır. Diğer taraftan Türk kültürünün temelinde de sevgi ve saygı vardır. Edebi ürünlerimizde bunları gördüğümüz gibi, atasözlerimizde de bunları rahatlıkla görebilmek mümkündür.⁵³ Çok çeşitli yönlerden olduğu gibi sevgi bakımından da İslam dini ile Türk kültürü tam bir uyum sağlamaktadır.

Türk kültürü, uzun geçmişleriyle, Ahmet Yesevî'nin, Mevlânâ'nın, Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Yunus'un kucaklayıcı sevgi ve hoşgörü anlayışlarıyla huzur ve barışın adeta simgesidir. Sevgi ve saygıya dayalı kültür birliği, milli birlik ve beraberliğin devamında ve 'ulus devlet' olmada en önemli olgudur. Atatürk'ün de dediği gibi "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür." Bu bakımdan Türk kültürünü bütün yönleriyle tanıyıp, el birliğiyle korumamız gerekmektedir. Bunun yanında, dinimizi doğru olarak öğrenip öğretmemiz de hem kültürel birliğin korunması, hem de dinin yanlış amaçlar doğrultusunda kullanılmaması, bir başka ifadeyle dinin siyasete alet edilmemesi bakımından önemlidir. Bunun sağlanması için de dinin, yetkili yasal kurumlar içerisinde öğretilmesi gerekmektedir. Din eğitimi ve öğretiminde sürekli vurgulanması gereken asıl nokta, dinin, Tanrı ile insan arasındaki gönül bağı, insanlar arasında da nefreti ortadan kaldıran ve sevgi tohumları eken bir kurum olduğudur. Sevgi ve saygının önde olması demek, insanların birbirine daha anlayışlı davranması demektir. Bunun yaygınlaştırılması, tarihin derinliklerinde dünyanın her tarafında görülen din adına yapılan savaşların yerini, inanca ve insana saygıya bırakması demektir. Daha güzel ve yaşanacak bir dünyanın tesisi için bu duygulara herkesin ihtiyacı bulunduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

53 Türk atasözlerinde insan ve ona verilen önem, bunun temelinde insan sevgisinin bulunduğu konusunda geniş bilgi için bkz. Özden, H. Ömer, "Türk Atasözlerinde İnsan", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 2001, Sayı:15, s. 75-105.